

Iskanje izgubljenega sočutja

Založba Družina je izdala knjigo *Resnica in sočutje*. Prispevki k črni knjigi titoizma

Založba Družina je izdala tretjo knjigo v nizu poročil Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč. Pod naslovom *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma* jo je uredil zgodovinar in predsednik komisije Jože Dežman. Knjiga ima 576 strani velikega formata, poleg več kot dvajsetih prispevkov devetnajstih avtorjev je v njej objavljenih 832 dokumentarnih fotografij in prilog ter reprodukcij umetniških del.

Do grobišča v rudniku Barbara v Hudi Jami se je vladna komisija za grobišča po zahtevnih delih prebila pred tremi leti, 3. marca 2009. Objavljamo nekaj odlomkov iz knjige *Poročilo 3*.

Preprečitev raziskovanj

Jože Dežman

Mehmedalija Alić, Mitja Ferenc in Pavel Jamnik so pripravili drugi del poročila z dokumentarcom Rosvite Pesek; osredotočili so se na odkrivanje in raziskovanje morišča in grobišča v rudniku Huda Jama ter odzive na to odkritje. V tretjem delu *Poročila* dopolnjujemo omenjeno delo, predvsem pa načenjamo širše problemske sklope, ki nadgrajujejo vsebinski razpon prvega *Poročila* Komisije vlade RS za reševanje vprašanj prikritih morišč in grobišč v mandatu 2005–2008 s poudarkom na letih 2009–2011 in znova odpirajo trajna vprašanja, ki zahtevajo odgovor, če hočemo preseči bremena zločinske totalitarne strahovlade. Zapleti okrog raziskav v rudniku Huda Jama in mnoge druge okoliščine so pripomogle, da je pričujoči zbornik začel nastajati konec leta 2010. V letu 2010 pa se je zgodilo marsikaj. Ofenziva na nas, ki smo bili vpleteni v odkritje »hudih jam«, je dobila nenavadne oblastne razsežnosti. /.../

Poleg tega so se začeli številni ukrepi, kako ustaviti odkrivanje resnice o zločinih titoizma, kako zaščititi zločince pred pravico. /.../

Nelagodje, zaradi katero je titofilno oblastno okolje skušalo čim bolj minimalizirati posledice sklepov in ukrepov komisije, se je kazalo na mnogo načinov. Opuščeni so bili že doseženi standardi dela (navzočnost antropologov, arheologov pri sondiranju), preprečili so topografske raziskave, prekope žrtev, ni se bilo s kom pogovarjati o uveljavljanju standardov, ki jih komisija uveljavlja po mednarodnih standardih (identifikacija) itd. Zadrege tistih, ki so na Ministrstvu za delo, družino

in socialne zadeve ter iz drugih ozadij (raz)krojili program Službe za vojna grobišča, ki deluje pri Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, bi v nekaterih primerih lahko označili za »paglavsko nagajanje«.

Poleg administrativnih in proračunskih ovir so bili številnih pritiskov deležni sodelavci projektov: tako je bil kot vodja sondiranja odstranjen in javno diskreditiran Mitja Ferenc, degradiran je bil Pavel Jamnik, sam sem bil odslovljen kot direktor Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, Marka Štrovs pa so kar vrgli iz službe. Po drugi strani pa smo doživljali mnoge klice, pisma, javne posege, ki so podpirali naše delo. V javnem prostoru so se poleg že večkrat preigranega »premetavanja kosti« uveljavili pojmi kot npr. »prehuda huda jama«, »drugorazrednost«.

Posegi v grobišča

Pavel Jamnik

V letih 2006, 2007 in 2008 je bilo izvedeno 83 sondiranj na evidentiranih lokacijah prikritih grobišč. Na 42 mestih so bila grobišča potrjena. Na nekaterih evidentiranih lokacijah pa grobišč ni bilo ali pa smo z iskanjem prenehali sami, saj ni bilo dovolj zanesljivih podatkov in bi se morali sondiranja lotiti znova, vendar na širšem obsegu, kar pa je povezano s pridobivanjem soglasij lastnikov zemljišč.

V letih 2006 in 2007 so bili na predlog vladne/komisije izvedeni prvi prekopi po sprejeti metodologiji na grobiščih Lovrenška grapa, Žovšče in na vrtu Loškega gradu. Med gradnjo avtoceste v bližini letališča v Lescah novembra 2006, ko so gradbeni delavci naleteli na prikrito grobišče, je preiskovalni sodnik izdal na podlagi Zakona o kazenskem postopku odredbo za ekshumacijo. Izkop je po metodologiji vladne komisije opravil Inštitut za sodno medicino in z arheološko primerljivim delom izkopal okostja 35 oseb. Ta izkop je še posebej pomemben, ker je bila s tem metodologija dela sprejeta tudi za izkope, ki jih odredi preiskovalni sodnik na podlagi Zakona o kazenskem postopku. Izkop v Lescah, ki ga je izvedel Inštitut za sodno medicino na podlagi Zakona o kazenskem postopku in izkop v Lovrenški grapi pri Škofji Loki, ki so ga izvedli arheologi ob sodelovanju z antropologom na podlagi Zakona

o vojnih grobiščih, sta postala referenčna primera, kako naj bi izvajali izkope prikritih grobišč.

Sondiranje evidentiranih prikritih grobišč v letu 2010 je prvič izvajalo MDDSZ brez navzočnosti oz. udeležnosti dr. Ferenc, ki je vsa prejšnja leta na terenu vodil sondiranja. Delo se je začelo junija 2010 in je bilo v naslednjih mesecih opravljeno na 19 lokacijah. Na 13 evidentiranih lokacijah je bilo ali so bila grobišča (ponekod je na eni lokaciji več grobišč) potrjena, na šestih lokacijah grobišče ni bilo najdeno.

V letu 2010 pa so se pojavili tudi prvi znaki, da sprejeta metodologija dela ni upoštevana več v celoti in da, morda le v preveliki želji po odkritju grobišča, začenjajo presepati predpisane okvire t. i. sondiranja.

Hudi spomini

Marko Štrovs

Prikrto množično grobišče v rovu svete Barbare v nekdanjem rudniku v Hudi Jami smo uradno odkrili 3. marca 2009. Dopolne tistega dne smo sedeli v kontejnerju pred vhodom v jamo, kjer je imela svojo bazo rudarska ekipa, ki je že nekaj mesecev prebijala dostop skozi zasut in s številnimi preprekami zaprt rudniški rov do jaškov, kjer naj bi bila grobišča. Nekaj dni pred tem so rudarji prav pod stropom prebili ozko luknjo skozi nasutje tako, da se je že dalo videti prazno progo proti jaškom, ki se je izgubljala v temi. Ker je bilo v tem več kot šestdeset let hermetično zaprtem prostoru preveč ogljikovega dioksida, se je potem rudarska ekipa umaknila. Nato so podaljšali cevi in zračenje uredili tako, da se je tam dalo dihati. /.../

Na hitro smo se odločili, da gremo pogledat. Kot po navadi je šel naprej trboveljski rudarski reševalec s plinskim detektorjem, za njim pa smo šli tisti iz nadzorne ekipe, ki smo se tistega dne znašli pred jamo. Šli smo po znani poti, ki so jo rudarji utrli skozi sto metrov dolg zamašek iz vrste betonskih pregrad in vmesnega zasutja. Rudarji so rov na koncu pregrad že razširili, tako da smo lahko samo malo sklonjeni šli naprej do konca zasutja. Tam smo se znašli v dokaj širokem rovu. Po tleh so bili položeni tiri jamske železnice. Železniški pragovi so se v 65 letih spremenili v rjav prah. Res smo po dobrih petnajstih metrih prišli do množice čevljev, s katerimi je bil rov prekrit po vsej širini. Ob steni rova je na tleh ležalo človeško okostje, malo naprej še eno. Kot je bilo narisano v starih jamskih načrtih, je bil prvi jašek približno 35 metrov od konca nasutja, levo ob rovu. Z druge strani rova je ravno tam pritisnil plaz materiala, ki je poševno zapiral rov in segal do roba jaška. Prav ob robu jaška se je

dalo priti preko tega nasipa. Naprej je bil rov spet prost. Približno petnajst korakov. Potem pa smo v soju rudarskih svetilk pred seboj zagledali belo gomilo. Kaj je to? Šli smo naprej in zakričali od presenečenja in groze. Tam je bila množica trupel. Čisto ohranjenih. In čisto belih. Bela telesa so v več plasteh prekrivala celo širino rova. Gomila se je nadaljevala proti notranjosti gore, v temo, ki je šibke rudarske lučke niso mogle predreti.

V rovu in jašku

Tomaž Zupanc

Po opravljenem ogledu rova smo pričeli odkop in kasneje iznos žrtev poboja. Zaradi okruška materiala z ene od sten rova je bilo potrebno ostanke trupel v začetnem delu gomile najprej odkopati in ugotoviti, kje se dejansko začinja nivo trupel. Delni izkop ostankov trupel je potekal na razdalji nekaj več kot enega metra. Pri tem smo uporabljali manjše orodje in strgala, ki so bila zelo uporabna tudi pri nadaljnjem delu in dvigovanju mumificiranih trupel. Kmalu se je izkazalo, da so ostanke trupel bodisi mumificirani bodisi ob stenah rova skeletizirani ter zaradi posedanja kosti pomešani med seboj. Med samimi kostmi smo ponekod naleteli tudi na ostanke mrliškega voska, ki je na teh mestih preprečil posedanje in mešanje kosti in jih zadržal v položaju, ki je omogočal združevanje večine kosti posameznega skeleta. K ostanom trupel je bilo mogoče pristopiti le od spredaj ali od zgoraj, torej iz položaja nad njimi, kar je bil tudi najboljši pristop, ki je omogočal ustrezno pregled nad ostanke trupel in sledenje delom posameznega trupla. S tem namenom smo improvizirali opore z leve in desne strani stene rova, ki jih je bilo mogoče premikati naprej in po njih pomikali deski, s katerih je bilo mogoče od zgoraj slediti anatomski legi trupla in njegovih delov. Tako smo v množici ostankov trupel identificirali telesne dele posameznih trupel, njihovo glavo, trup in ude, ter jih označili z zaporednimi številkami. Celoten postopek pred ločitvijo trupla iz gomile in po njej smo fotografirali. Hkrati smo merili in označevali razdaljo, na kateri so bili ostanke najdeni, začeni s mestom, kjer smo najprej naleteli na ostanke trupel. /.../

Delo v jašku se je razlikovalo od dela v samem rovu. Izkop posmrtnih ostankov je bil bistveno zahtevnejši in nevarnejši in je potekal na majhnem prostoru, ki je onemogočal delo večjega števila oseb. Pri izkopu smo uporabljali tudi večje ročno orodje. Izkop smo v celoti opravili ročno. Zvečine individualizacija trupel v jašku ni bila mogoča, razen v primerih mumificiranih trupel. Anatomski individualizacija

